

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.91

БУНДЗ Р.О.

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ,
СКОЄНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ**

Стаття присвячена дослідженню питань профілактики злочинів, які скоюються неповнолітніми з особливою жорстокістю. Розглянуто питання ефективності взаємодії державних і громадських органів і організацій по здійсненню профілактичних заходів.

Ключові слова: профілактика злочинів, неповнолітні злочинці, злочинність неповнолітніх, суб'єкти профілактики.

Статья посвящена исследованию вопросов профилактики преступлений, совершаемых несовершеннолетними с особой жестокостью. Рассмотрены вопросы эффективности взаимодействия государственных и общественных органов и организаций по осуществлению профилактических мероприятий.

Ключевые слова: профилактика преступлений, несовершеннолетние преступники, преступность несовершеннолетних, субъекты профилактики.

The article is devoted to the research of issues of crime prevention committed by minors with special cruelty. The question of effectiveness of interaction of state and public bodies and organizations in carrying out preventive measures is considered.

Key words: crime prevention, juvenile delinquents, juvenile delinquency, subjects of prevention.

Вступ. Завдання профілактики правопорушень серед неповнолітніх вирішує широке коло суб'єктів: державні і недержавні, спеціалізовані та неспеціалізовані органи. До них належать правоохоронні органи; органи виконавчої влади та самоврядування і створені при них органи; державні підприємства, установи, організації (установи освіти, охорони здоров'я тощо); громадські організації і громадські формування; громадяни. Кожен з цих суб'єктів, відповідно до норм права, має власне функціональне призначення, обсяг прав і обов'язків, форми і методи діяльності, певну компетенцію щодо постійної або періодичної участі в ній. Одні суб'єкти профілактики правопорушень керують, спрямовують і координують профілактичну діяльність щодо неповнолітніх, інші – безпосередньо організовують і здійснюють профілактичні заходи. На думку деяких вчених, важливою системною ознакою суб'єктів профілактики є відповідальність суб'єкта за досягнення цілей профілактичної діяльності та її результати. Як зазначає І.Б. Медицький, суб'єктами діяльності з попередження злочинності та злочинних проявів можуть бути визнані органи, організації, окремі особи в цій діяльності, які виконують хоча б одну з функцій щодо заходів запобігання, а саме: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. До них належать органи виконавчої влади, адміністрація державних колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації, приватні особи, приватні розшукові та охоронні установи тощо [1, с. 22].

У нашій країні зберігається досить високий рівень злочинності неповнолітніх, а також дуже висока і латентна злочинність даного виду. Показники офіційної статистики в частині злочинності неповнолітніх можна вважати умовними. Тому з огляду на реально сформовану прак-

тику треба зважати не тільки на те, що в останні роки пришвидшився ріст злочинності неповнолітніх, а й те, що спостерігаються тенденції подальшого її зростання, і те, що серед злочинів цієї вікової групи збільшується число діянь з підвищеною суспільною небезпекою. Помітно змінюється характер злочинності неповнолітніх, в її систему активно проникають рецидивні діяння, озброєні, а також діяння, пов'язані з кримінальним професіоналізмом. В цілому ж ця злочинність дедалі більше набирає груповий характер. Особливо заявляють про себе злочини неповнолітніх, пов'язані з жорстокістю.

Всі суб'єкти профілактики правопорушень, скоєних неповнолітніми, системно взаємопов'язані, їх об'єднує єдина мета – виявлення і усунення (нейтралізація) об'єктивних і суб'єктивних детермінант правопорушень неповнолітніх для забезпечення реального зниження інтенсивності криміналізації неповнолітніх в країні, захисту їх прав та законних інтересів, ослаблення дисфункції інститутів соціалізації неповнолітніх.

Проблему протиправної поведінки неповнолітніх і молоді останнім часом досить інтенсивно досліджували як українські вчені, так і зарубіжні. Цим питанням присвятили свої роботи такі вчені, як Ю.М. Антонян, З.А. Астеміров, М.М. Бабаєв, А.Н. Бандурка, В.М. Бурдин, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, А.Н. Джужа, А.І. Долгова, В.М. Дремін, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.С. Зеленецький, С.М. Іншаков, О.Кальман, Т.А. Кальченко, М.П. Клейменов, А.Н. Костенко, М.С. Крутер, Н.Ф. Кузнєцова, А.Н. Литвак, А.Н. Литвинов, О.В. Лукичев, В.В. Місяці, М. Міньковський, П.П. Михайленко, Н.М. Песоцька, В.М. Трубніков, А.П. Тузов, Т.С. Жукова, І.К. Туркевич, В.І. Шакур, Н.С. Юзікова, Н.В. Яніцький та інші.

Постановка завдання. Метою і завданням статті є дослідження взаємозв'язку суб'єктів профілактики злочинів, які скоюються неповнолітніми з особливою жорстокістю.

Результати дослідження. У сучасних умовах система суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх повинна відповідати певним вимогам (базуватися на певних принципах). По-перше, вона повинна бути стабільною: її функціонування має бути розраховане на досить тривалий час. Певні елементи системи можуть і повинні змінюватися, але в цілому система повинна бути стабільною. По-друге, система суб'єктів профілактики правопорушень повинна бути чітко визначена. По-третє, система повинна мати власний загальний, який координує, організаційний центр. По-четверте, необхідне чітке визначення компетенції кожного з суб'єктів профілактики, тобто визначення його спеціалізації. По-п'яте, необхідним стає визначення вертикальних і горизонтальних зв'язків суб'єктів профілактики між собою. Як зазначає А.Г. Кальман, одним з найважливіших етапів протидії злочинності неповнолітніх є її рання профілактика [2, с. 67].

Але однієї тільки роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності неповнолітніх замало.

Дослідження показує, що сьогодні характерною рисою попереджувальної діяльності в Україні є відсутність належного зв'язку між суб'єктами, які її здійснюють, особливо з громадськістю. Уникнути цього можна шляхом створення спільної узгодженої системи правових норм, що регулюють взаємодію органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами профілактичної діяльності.

Форми взаємодії, як і види, дуже різноманітні. Серед них варто виділити такі:

- взаємне інформування про стан запобігання злочинів, скоєних неповнолітніми;
- загальний аналіз обстановки у цій сфері діяльності;
- узгоджене або спільне планування окремих найважливіших напрямків попереджувальної діяльності служб і підрозділів органів внутрішніх справ, а також взаємодія з іншими державними органами і громадськими організаціями;
- здійснення запобіжних заходів спільними зусиллями;
- спільна підготовка і проведення нарад та інших організаційних заходів;
- спільне внесення пропозицій керівникам галузей і відомств, а також адміністраціям підприємств, установ і організацій;
- надання допомоги один одному відповідними силами і засобами тощо [3, с.110–111].

Суть підходу до реконструкції організаційної та функціональної структури профілактики злочинності неповнолітніх у державі полягає в підвищенні цільової спрямованості діючої організаційної системи, яка включає не тільки багато служб органів внутрішніх справ, а також інші правоохоронні та правозастосовні органи, а й ціла низка громадських організацій.

У цьому разі з'явиться можливість покласти відповідальність за конкретні ділянки профілактичної діяльності сімейного насильства на спеціалізовані державні відомства і громадські організації і відповідно виробити та реалізувати єдину державну політику профілактики відпо-

відних злочинів. Як зазначає Т.С. Жукова, під час розробки заходів попередження злочинності молоді слід врахувати італійський досвід у галузі широкого залучення органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і рухів, провідних релігійних конфесій [4, с. 97].

Слід підкреслити, що спеціальні державні і громадські організації, реалізуючи кожен по-своєму задачу попередження злочинності неповнолітніх, повинні доповнювати один одного. З метою інтенсифікації цієї складової частини діяльності необхідне дотримання цілої низки умов. Тут головним буде акумулювання, обробка та використання спеціально підібраної інформації. Така інформація дозволяє спеціальним суб'єктам не тільки об'єктивно оцінити ситуацію, що склалася на місцях, але і намітити реальні шляхи по її корекції у вигідному для суспільства напрямку. Тобто стратегія боротьби з жорстокими злочинами, які вчиняються неповнолітніми, повинна гарантувати регулярний приплив інформації.

Крім внутрішніх інформаційних потоків, необхідних для реалізації заходів і організації попередження насильницьких злочинів, скоєних з особливою жорстокістю, велика увага повинна бути приділена також систематичному інформуванню населення про відповідну діяльність суб'єктів попередження. Це необхідно для забезпечення належного рівня гласності, як з метою інформування громадян про реальний стан злочинності, так і для того, щоб оповістити громадськість про значення, яке мають різні відомства в боротьбі з відповідними проявами злочинності.

Як показує дослідження, в країні триває формування психологічної служби в системі освіти – це соціально-психологічні центри. За допомогою таких служб передбачається повсюдно проводити профілактику алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, асоціальної поведінки громадян; їх соціально-трудової адаптації, надавати допомогу у вирішенні конфліктних ситуацій в сімейно-му середовищі, надавати послуги консультування з різних питань.

У деяких нинішніх таких центрах успішно функціонують «телефони довіри».

Слід також зазначити, нині залишається невикористаним величезний потенціал засобів масової інформації (радіо, телебачення, друкованих та електронних періодичних видань) у вихованні та формуванні особистості (особливо дітей і підлітків), пропаганди сімейних цінностей, добра і справедливості. Натомість кількість виховних і соціальних програм на всіх телевізійних каналах дуже мала порівняно розважальними передачами, основна мета яких – високий рейтинг каналу і його комерційний успіх. Через засоби масової інформації суспільству нав'язується «занижений» рівень моральності і культури, певна схема поведінки, в якій насильницьке рішення проблем, приниження честі і гідності людини, допустимість аморальних вчинків сприймаються як звичайне явище.

Інститути надання соціальної допомоги тільки створюються, вони не численні, їх діяльність часто має розрізнений, стихійний характер, оскільки відсутня єдина правова основа, яка б установила систему подібних органів, їх компетенцію, функції, принципи та методи роботи, механізм координації з іншими службами та державними органами тощо. Зараз взаємодія кризових центрів і правоохоронних органів, як правило, обмежується лекційними заняттями про сутність і специфіку сімейного насильства, проведеними співробітниками центрів у районних відділах поліції.

На сьогодні є необхідність створити комплексну інноваційну модель профілактики підліткової злочинності обумовлена, перш за все, потребою в новій, ефективнішій системі реагування на правопорушення та профілактику злочинності неповнолітніх. Ця модель повинна замінити неефективний каральний підхід, який залишився Україні у спадок від радянського тоталітаризму. Нове розуміння принципів профілактики злочинності ґрунтується на рекомендаціях Європейського Союзу, документах ООН та ЮНІСЕФ щодо сучасного досвіду ювенальної юстиції, на передовому досвіді Канади, Швейцарії та інших європейських країн в проведенні профілактики підліткової злочинності.

Система профілактики злочинності забезпечує зниження рівня злочинності та захист інтересів суспільства такими способами:

- запобігає правопорушенням, усуваючи їх ймовірні причини і обставини, які можуть спонукати підлітків чинити протиправні дії (проактивний підхід);
- передбачає активну участь громади в процесі реабілітації дітей та молоді, які перебувають у конфлікті з законом або виявляють девіантну поведінку (надання підтримки і допомоги в її ресоціалізації та реінтеграції (залучення до суспільства));
- створює умови для того, щоб молодь взяла на себе належну відповідальність за свої вчинки: усвідомила наслідки скоєного і направила свої дії на їх виправлення (відновний підхід).

По-друге, модель профілактики підліткової злочинності враховує особливості психічного та фізичного стану людини в період формування її особистості, коли підлітку особливо потрібні підтримка і турбота дорослих.

По-третє, модель ґрунтується на принципах поваги до суспільних цінностей і орієнтована на формування у підлітків (і в суспільстві в цілому) шанобливого ставлення до загальнолюдських моральних цінностей, поваги до особистості, а також етнічних, культурних та мовних відмінностей в суспільстві.

Головна особливість моделі – громада об'єднує власні ресурси для профілактики злочинності неповнолітніх. Ідеться про залучення представників правової системи (зокрема правоохоронних органів), органів місцевої влади, соціальних служб та неурядових організацій, які спільно створюють координаційну раду. Така рада має повноваження приймати рішення, щоб адаптувати і забезпечити функціонування моделі на рівні міста, району чи області. Координаційна рада також сприяє формуванню мультидисциплінарної команди, до складу якої входять представники відповідних служб громади. Члени мультидисциплінарної команди – це фахівці, які об'єдналися для надання безпосередньої допомоги в кожному конкретному випадку, в цьому також полягає комплексний підхід до роботи з дітьми та молоддю, які виявляють девіантну поведінку.

Програма відновного правосуддя має кілька форм:

- 1) медіація між потерпілим та правопорушником;
- 2) коло громади (або підтримки, примирення тощо);
- 3) сімейна конференція тощо.

Послуги з проведення програм відновного правосуддя надає центр відновного правосуддя (далі – ЦВП) в суспільстві.

Важливим елементом програм відновного правосуддя є зв'язок з соціальними послугами в суспільстві, які можуть надати необхідну допомогу в процесі реінтеграції правопорушника (наприклад, лікування від алко- і наркозалежності, психіатрична / психологічна допомога і соціальна робота з підлітком і, можливо, його найближчим соціальним оточенням). Дуже важливе значення в цьому має мультидисциплінарна команда, яку залучає за необхідності до участі в програмі відновного правосуддя координатор ЦВП в суспільстві.

Наприклад, коли інспектор ювенальної поліції залучає до профілактичних дій за фактом вчинення правопорушення координатора ЦВП в суспільстві (якщо неповнолітній визнав, що вчинив протиправну дію), він може повідомити про складні обставини, в яких перебуває дитина (незадовільна родинна підтримка, бездоглядність, жебракування). У цьому разі координатор ЦВП залучить соціального працівника з початку роботи з підлітком. Соціальний працівник візьме участь в процедурі медіації (сімейної конференції, кола суспільства) і допоможе скласти і виконати план реабілітації підлітка.

Ще один напрямок діяльності шкільної служби правосуддя (далі – ШСП) – упровадження програми розвитку життєвих навичок, яка сприяє соціальній реабілітації девіантних підлітків. Якщо до координатора шкільної служби надходить інформація від інспектора поліції про те, що учень певної школи скоїв некримінальне правопорушення, то застосовується мотиваційне консультування для залучення підлітка до програми життєвих навичок (або кіл підтримки).

Якщо в сім'ї підлітка складна (кризова) ситуація, координатор ШСП вивчає можливість провести сімейну групову нараду або вжити інших заходів сімейного консультування і соціальної допомоги. Сімейна групові нарада є програмою відновного підходу, її мета – вирішення певних проблем або усунення кризи в родині, надихаючи членів сім'ї до активної участі в процесі прийняття і виконання рішення. Члени мультидисциплінарної команди надають потрібну ресурсну підтримку, якщо сім'я звертається за допомогою.

Первинна профілактика полягає переважно в тому, щоб сприяти налагодженню конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законслухняної поведінки). Основними суб'єктами профілактичної діяльності на цьому рівні є система освіти та ШСП, які під час тренінгів і «кіл» проводять ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам конструктивної взаємодії.

Виділяють такі напрямки вдосконалення профілактичної діяльності та взаємодії суб'єктів профілактики:

- 1) формування в дитячому середовищі поваги і прийняття суспільних цінностей, що сприятиме налаштуванню конструктивної соціальної взаємодії (соціально прийнятної, законслухняної поведінки);

2) формування позитивного ставлення громадськості до діяльності правоохоронних органів;

3) активізація громадськості та залучення її (неурядових організацій, засобів масової інформації тощо) до побудови безпечного і мирного середовища для дітей;

4) формування у неповнолітніх поваги і прийняття суспільних цінностей – це буде сприяти налаштуванню конструктивної соціальної взаємодії (соціально прийнятної, законслухняної поведінки); навичок ненасильницького вирішення конфліктів;

5) надання послуг з первинного втручання і оцінки потреб сімей, в яких діти проявляють девіантну поведінку, перенаправляючи такі сім'ї до інших служб, де їм нададуть кваліфіковані, доступні і достатні послуги, що допоможе родині вийти з кризи;

6) активізування і залучення громадськості (неурядових організацій, засобів масової інформації тощо), державних та муніципальних служб до надання соціально-психологічної, реінтеграційної (та інших видів) підтримки дітям з девіантною поведінкою та їх сім'ям [5, с. 123].

Висновки. Ефективність профілактичної діяльності злочинності серед неповнолітніх залежить від професійно-психологічної готовності співробітників поліції до її здійснення; наявності чіткого алгоритму дій під час використання спеціального інструментарію для виявлення дисфункціональних сімей, в яких підрастають неповнолітні, схильні до девіантної, делінквентної та адиктивної поведінки; встановлення особливостей соціальної ситуації їх розвитку, підлітково-молодіжної субкультури, індивідуально-психологічних рис неповнолітніх правопорушників тощо. Тобто залежить від параметрів, які обов'язково повинні враховуватися під час здійснення профілактичної роботи.

Російський психолог Д.І. Фельдштейн відзначав, що підлітковий вік – це складний період психічного розвитку, важкий для власне підлітка, але він важкий і за роботи з ним. Клубок внутрішніх протиріч цього віку і суперечок дитини з дорослими і вчителями особливо гостро проявляються на цьому етапі виховання, опір підлітків вихованню призводить до появи важковиховуваних підлітків [6, с. 160].

Список використаних джерел:

1. Медицький І.Б. Запобігання злочинності: навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.
2. Кальман О.Г., Скозьяков І.М., Куц В.М., Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С. Проблеми протидії злочинності: підручник / за ред. О.Г. Кальмана. Х.: ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 292 с.
3. Лихолоб В.Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности органами внутренних дел. К.: НИИ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. 119 с.
4. Жукова Т.С. Використання досвіду Італії щодо запобігання злочинності неповнолітніх та молоді. Наше право (Our law). 2008. № 4. Ч. 2. С. 95–100.
5. Мороз Л.І., Коваль Р.Г., Прокопенко Н.М. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики злочинності неповнолітніх: навч. посіб. К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2008. 210 с.
6. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности общественно полезной деятельности школьников. Вопросы психологии. 1978. № 4. С. 158–164.